

JOBÁGY ZOLTÁN¹

Háború, hadviselés és a biológiai antropológia

War, warfare and biological anthropology

Rafe Sagarin tengerbiológus kollégámnak,
aki túlságosan korán távozott közülünk

Absztrakt

A bipoláris világrend szétesését követő időszak aszimmetrikus fegyveres konfliktusai egyértelművé tették, hogy a háború hagyományos értelemben vett hadtudományi megközelítése csak szűk tudományos mozgásteret biztosít. A különböző nemzetközi szerepvállalások rámutattak arra, hogy érdemes a háborúval és a hadműveletekkel antropológiai megközelítésben foglalkozni. Hasonlóan népszerű lett a háború és a hadviselés sajátosságainak biológiai evolúcióval való összevetése is. Maga Clausewitz is használt biológiai megközelítést, mivel a háborút egy színét folyamatosan váltó kaméleonhoz hasonlította. Biológiai értelemben a háború ember-ember elleni, azaz fajon belüli erőszak, amire bőven van példa az állatvilágban is. Jelen írás a biológiai antropológia segítségével próbálja meg fajon belüli erőszak és a háború közötti kapcsolatot vizsgálni.

Kulcsszavak: biológiai antropológia, háború, fajok közötti

Abstract

Asymmetric armed conflicts after the demise of the bipolar world order made it clear that approaching war in traditional terms, as provided by the mainstream of military science, provides only narrow explanations. Various international missions

¹ Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar, Összhaderőnemi Műveleti Tanszék, egyetemi docens, National University of Public Service, Faculty of Military Science and Officer Education, Department of Joint Operation, associate professor. E-mail: jobbagy.zoltan@uni-nke.hu ORCID: 0000-0003-4553-6397

A mű a KÖFOP-2.1.2-VEKOP-15-2016-00001 azonosítószámú, „A jó kormányzást megalapozó közszolgálat-fejlesztés” elnevezésű kiemelt projekt keretében működtetett Ludovika Kutatócsoport keretében, a Nemzeti Közszolgálati Egyetem felkérésére készült.

The work was created in commission of the National University of Public Service under the priority project KÖFOP-2.1.2-VEKOP-15-2016-00001 titled „Public Service Development Establishing Good Governance” in the Ludovika Research Group.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2017. X. évfolyam 2. szám

revealed that it is worth approaching war and military operations from an anthropological point of view. It is equally popular to analyse various characteristics of war based on biological evolution. Clausewitz himself used a biological wording as he compared war with a chameleon that constantly changes its colour. In biological terms war is human-human interaction and can be labelled as intraspecific aggression. For the latter there is an abundance of examples in the animal kingdom. The article uses biological anthropology to expand on the similarity between intraspecific aggression of animals and war.

Key words: biological anthropology, war, intraspecific

A közérdeket érvényesítő közszolgálatnak, a jó és stabil kormányzásnak, benne a jól felszerelt és kiképzett haderővel korszerű tudományos ismeretekre és felsőfokú képzésre kell épülnie. Hadelmélet és hadviselés terén bekövetkezett változásokat maximálisan figyelembe véve, a vonatkozó kutatások tematikájának változásaival, vizsgálati körének szélesedésével összhangban kiemelt figyelmet kell fordítani a civil és katonai együttműködés, a fegyveres erők, a rendvédelmi szervek és nemzetbiztonsági szolgálatok együttes tevékenysége vizsgálatára. Ehhez elengedhetetlen a hadtudomány ötvözése más tudományágak ismereteivel, különös tekintettel az antropológiára és az evolúciobiológiára. Tekintettel arra, hogy a modern hadelméletnek ma már a nem katonai tényezőkkel és szereplőkkel is számolni kell, ez közelebb viheti a hagyományos értelemben vett hadelméletet, hadművészetet és hadviselést a civil kutatásokhoz. A vonatkozó inter-, multi- és transz-diszciplináris kutatások eredményei felerősíthetik a katonai vezetőképzéssel szemben támasztott újszerű követelmények iránti igényt, igazolhatják új koncepciók, megoldások és módszerek bevezetésének szükségességét, valamint a hadműveleti vezetés-irányítás és a haderőalkalmazás filozófiájának változását követő további kutatások szükségességét.

HADTUDOMÁNYI KIHÍVÁSOK

Az ENSZ Nevelésügyi, Tudományos és Kulturális Szervezetének (UNESCO) 1986-ban kiadott Sevillai Nyilatkozatában a világ számos tudósa állt ki közösen az ellen, hogy bárki a tudomány – azon belül is leginkább a biológia – eredményeit a háború és erőszak igazolására használja fel. A nyilatkozat szerzői szerint tudományosan téves azt gondolni, hogy az emberiség a háború megvívására vonatkozó hajlamát állati őseitől örökölte, a háború vagy egyéb erőszakos tevékenység genetikailag programozott, az emberré válás során a kiválasztódás az erőszakos viselkedés eredménye, az embereknek erőszakos agya van, valamint a háború oka ösztöni vagy az egyéb egyedüli okra vezethető vissza.² A globalizált világ állandóvá vált társadalmi és gazdasági megrázkódtatásai, a növekvő biztonsági kockázatok és egyéb bizonytalanságok új kihívások elé állítják, esetenként rendkívüli felada-

² UNESCO: *The Seville Statement*, Internet, elérve 2016. 02. 29, letöltve <http://www.unesco.org/cpp/uk/declarations/seville.pdf>.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2017. X. évfolyam 2. szám

tokkal szembesítik az államot és a hadsereget is. A bipoláris világrend szétesését követő időszak aszimmetrikus fegyveres konfliktusai egyértelművé tették, hogy a háború hagyományos értelemben vett hadtudományi megközelítése csak szűk tudományos mozgásteret biztosít.³ Az eltelt évtizedekben a hadtudomány nyitott más tudományterületek irányába.⁴ Az iraki és az afganisztáni katonai szerepvállalás pedig arra mutatott rá, hogy érdemes a háborúval és a hadműveletekkel antropológiai megközelítésben foglalkozni.⁵ A háború és a hadviselés antropológiája – az előbbi inkább alap, az utóbbi inkább alkalmazott kutatásként – egyértelműsítette, hogy napjaink alacsony intenzitású, irreguláris és aszimmetrikus fegyveres konfliktusai számos vonásban hasonlítanak a történelem előtti idők primitív háborúhoz.⁶ A különböző antropológiai kutatások megerősítették, hogy Clausewitznek a háború összetett és változó természetére vonatkozó megállapításai helyesek, valamint igazolták az abszolút és a valós háború között meglévő és először általa megfogalmazott tartalmi és formai különbségeket is.⁷

Az antropológiához hasonlóan népszerű a háború és a hadviselés sajátosságainak biológiai evolúcióval való összehasonlítása is. A biológiai evolúcióval való összevetés azért is indokolt, mert a NATO különböző hivatalos összhaderőnemi doktrínái tele vannak olyan kifejezésekkel, mint *konfliktus evolúció*, *hadjárat evolúció*, *evolúciós jellegű hadviselés*, *képességek evolúciója*, *szerepek evolúciója*, *evolúciós szintek*, vagy *tisztító-tartó-építő műveletek evolúciója*.⁸ A háború és a biológiai evolúció közötti hasonlóság természetesen már Darwinnak is feltűnt. A *fajok eredete* című művében olyan kifejezéseket használt, mint *harc* (micsoda harc, harc világa, figyelte a harcot, az élet nagy harca, dülő harc, nősténye-

³ Fekete Csanád: Információ és hadviselés, háború a kognitív hadszíntéren I., *Szakmai Szemle*, 11. évfolyam, 3. szám (2016), pp. 25-30.

⁴ Jobbágy Zoltán: Clausewitz és a felkelők: a háború csodálatos háromsága és a felfegyverzett nép ereje, *Honvédségi Szemle*, 67. évfolyam, 3. szám (2013), pp. 28-31; Ujházy László: Az EUFOR ALTHEA-művelet parancsnoki struktúrája, *Hadtudomány*, 2014/1–2. szám, p. 71; Horváth Attila: Az ellátási lánc, mint kritikus infrastruktúra (létfenntartású rendszerelem) In.: Csengeri János / Krajnc Zoltán (szerk.): *Humán védelem – békeműveleti veszélyhelyzet kezelési eljárások fejlesztése*, Tanulmánygyűjtemény I., e-book, Nemzeti Közszolgálati Egyetem HHK, 2016. pp. 550-614.

⁵ Sztankai Krisztián: A kulturális antropológia alkalmazása az ISAF misszióban, *Honvédségi Szemle*, 140. évfolyam, 2. szám (2012), pp. 36-38; Horváth Tibor: Az ISAF Északi Régióális Parancsnokság felépítése, törzse és működése, In: Boldizsár Gábor / Wagner Péter (szerk.): *A Magyar Honvédség befejezett szárazföldi műveletei Afganisztánban*, Nemzeti Közszolgálati Egyetem HHK, 2014, pp. 67-73.

⁶ Combee, Jerry / Plax, Martin: Rousseau's Noble Savage and European Self-Consciousness, *Modern Age*, Spring 1973, pp. 173-182; Gyrus: *War & the Noble Savage Being A Critical Inquiry into Recent Accounts of Violence amongst Uncivilized Peoples*, Dreamflesh Press, 2010, pp. 1-7; Jobbágy Zoltán: A háború antropológiája: primitív hadviselés, gerilla hadviselés és a szövetséges összhaderőnemi műveletek sikere, *Hadtudomány*, 25. évfolyam, 3-4. szám, (2015), pp. 67-78.

⁷ Clausewitz, Károly: *A háborúról*, Göttinger kiadó, Veszprém, 1999 (a könyv az 1917-es második magyar nyelvű kiadás reprintje), pp. 13-76; 525-527; Otterbein, Keith F.: *The Anthropology of War*, Waveland Press, 2009, pp. 65-82.

⁸ AJP-01(D) Allied Joint Doctrine, December 2010, pp. 2-9, 2-14; AJP-3.2 Allied Joint Doctrine for Land Operations, October 2009, pp. 1-5, 6-11; AJP-3.4.4 Allied Joint Doctrine for Counterinsurgency (COIN), February 2011, pp. 4-10, 5-17, 5-18, A-6.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2017. X. évfolyam 2. szám

kért folytatott harc, harc törvénye, kemény lesz a harc, természetben folyó harc), *háború* (az élet nagy háborúja, természetben folyó háború), *ütközet* (egyik ütközet a másik után, ütközet helyszíne) és *csata* (győztek a csatában).⁹ A háború és a biológiai evolúció összevetésének első komoly eredménye Georg Friedrich Nicolai, a Berlieni Egyetem orvos professzora által 1917-ben kiadott *A háború biológiája, egy német természettudós megfigyelései* című könyv. A könyv háborúellenes tartalma, azon belül is a semleges Belgium német elfoglalásának elítélése miatt a szerzőt a tanszékétől megfosztották, hat hónapos börtönbüntetéssel sújtották, a vagyonát elkobozták, majd internálták és megfigyelés alá helyezték. Jelen írás szempontjából azonban fontosabb kiemelni, hogy a könyvben a szerző külön fejezetekben foglalkozott a háborús ösztönnel, a háború és a létért folyó küzdelem, valamint a háború és a természetes kiválasztódás összehasonlításával. Nicolai a hazafiaság eltérő formáit a fajok különbözősége mentén közelítette meg, összehasonlította az önzetlenség (altruizmus) szerepét a háborúban és a biológiai evolúcióban, a világot pedig élő szervezetként értelmezte.¹⁰ A háború és a biológiai evolúció közötti hasonlóság felismerésére további példával szolgál Hugh Cott, aki *Az állatok alkalmazkodó színezete* című művében a biológiai evolúciót, a létért folyó küzdelmet, a benne alkalmazott módszerek változatosságát fajok között dúló háborúként értelmezte.¹¹ Más biológusok a biológiai evolúcióból levonható tanulságokat közvetlenül felhasználhatónak vélték a nemzetbiztonság minden területén, beleértve a terrorizmus elleni harcot, a természeti katasztrófák, valamint a különböző járványok leküzdését.¹² A háború és a biológiai evolúció között meglévő hasonlóság lehetővé teszi napjaink alacsony intenzitású és aszimmetrikus fegyveres konfliktusai során előtérbe került irreguláris hadviselésben központi szerepet játszó hadműveleti alkalmazkodás, valamint a különböző ellenálló csoportok létrejötte és eltűnése dinamikájának jobb megértését is.¹³

A biológusok mellett a katonák is felfigyeltek a háború és a biológiai evolúció közötti hasonlóságra. John Boyd amerikai katonai gondolkodó egyenesen arra a következtetésre jutott, hogy bármely háborúra vonatkozó kérdés természetes módon kapcsolódik a biológiai evolúcióhoz, mivel mind a háború, mind a biológiai evolúció alapvetően konfliktusról, túlélésről és hódításról szól.¹⁴ Thomas E. Lawrence, azaz Arábiai Lőrinc *A Bölcsesség hét*

⁹ Darwin, Charles: *A Fajok eredete, Természetes kiválasztás útján*, Neumann Kht., 2004, Internet, letöltve 2016. 08. 25, elérhető <http://mek.oszk.hu/05000/05011/05011.pdf>, pp. 24, 78, 80, 81, 87, 112, 124, 126, 189, 251, 319, 332.

¹⁰ Nicolai, Georg Friedrich: *Die Biologie des Krieges, Betrachtungen eines deutschen Naturforschers*, Orell Füssli, 1917. Interneten angol fordításban (*The Biology War*) elérhető: <https://ia801406.us.archive.org/14/items/biologyofwar00nicouoft/biologyofwar00nicouoft.pdf>.

¹¹ Cott, Hugh B.: *Adaptive Coloration in Animals*, Methuen & Co. Ltd., 1957, pp. xi-xii.

¹² Sagarin, Raphael D. / Taylor Terence: *Natural Security: A Darwinian Approach to a Dangerous World*, University of California Press, 2008; Sagarin, Rafe: *Learning From the Octopus: How Secrets from Nature Can Help Us Fight Terrorist Attacks, Natural Disasters, and Disease*, Basic Books, 2012.

¹³ Johnson, Dominic: *Evolutionary Models of Irregular Warfare*, The University of Edinburgh, Final Report (AFRL-AFOSR-UK-TR-2013-0001), March 2013.

¹⁴ Boyd, John: *Patterns of Conflict*, December 1986, Internet, letöltve 2014. 09. 15, elérhető www.d-n-i.net/boyd/pdf/poc.pdf, p. 11.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2017. X. évfolyam 2. szám

pillére című művében is arra jutott, hogy a háború és a biológiai evolúció összevethető. Szerinte a háborúnak van egy biológiai eleme, ami nem fejezhető ki matematikai képletekkel és nem számszerűsíthető. A biológiai evolúcióhoz hasonlóan a háború is tele van ismeretlen változókkal, rögzítetlen körülményekkel, rendezetlen kapcsolatokkal, érzékeny kölcsönhatásokkal, illogikus eseményekkel, különböző balesetekkel és tervezhetetlen véletlennel.¹⁵ A háború és a biológiai evolúció közötti hasonlóság, valamint a biológiai elem jobb megértéséhez egy másik amerikai katonai gondolkodó, Barry D. Watts egyenesen az evolúció biológiát hozta fel példának. Szerinte az evolúciós biológia messzemenően alkalmas mind a Clausewitz által használt súrlódás, mind a Thomas E. Lawrence által megfogalmazott biológiai elem belső dinamikájának jobb megértéséhez.¹⁶ Hasonló módon bizonyult hasznosnak a háború és a hadműveletek belső dinamikájának, az oksági kapcsolatok fellazulásának, a kauzalitás – korreláció – kovariancia viszonyrendszerének jobb megértéséhez a biológiai evolúcióra, azon belül is a populációgenetikára és a populációökológiára vonatkozó ismeretek átvétele.¹⁷ Fontos megjegyezni, hogy a háború természetének leírására Clausewitz is alkalmazott biológiai megközelítést, mivel azt egy színét folyamatosan váltó kaméleonhoz hasonlította. *A háborúról* című főművében központi szerepet kap a háború természetes velejárója, az erőszak. Szerinte a háború nem létezik erőszakos magatartás nélkül, ami a kedély szülte érzületből fakad. A kedély szülte érzület és az értelem szülte szándék, a szereplők egymás elleni tevékenysége, valamint az rendelkezésre áll erők és eszközök egymásnak feszülése között meglévő kapcsolatokat Clausewitz a háború kölcsönhatásaiként határozta meg, ami az erőszak végletekig való fokozását eredményezi.¹⁸

FAJON BELÜLI ERŐSZAK

Biológiai megközelítésben a háború ember-ember elleni, azaz fajon belüli erőszak, amire bőven van példa az állatvilágban is. Konrad Lorenz neves osztrák etimológus befolyásának eredményeként azonban egészen az 1970-es évek elejéig az állatvilágban tapasztalható fajon belüli erőszakot egyfajta hamis tudományos illúzió hatotta át. A háború biológiai megközelítése az antropológiai megközelítéshez hasonlóan sokáig egyfajta kényszerű pacifikálási igénnyel járt együtt.¹⁹ Lorenz *Az erőszakról* című könyvében alapvetően a gerinceseknél tapasztalható, fajon belüli erőszak fejlődését vizsgálta. Megállapítása szerint az állatoknál és az embernél tapasztalható erőszak olyan harci ösztön, amely a fajon belüli más

¹⁵ Lawrence, T. E.: *Seven Pillars of Wisdom*, Wordsworth Classic of World Literature, 1997, p. 101.

¹⁶ Watts, Barry D.: *Clausewitzian Friction and Future War*, McNair Paper 68, National Defense University, 2004, pp. v, 3-4, 22, 37, 43-48, 49-55, 60-61.

¹⁷ Jobbagy, Zoltán: *From Effects-based Operations to Effects-based Force: On Causality, Complex Adaptive System, and the Biology of War*, Ph. D. értekezés, Leiden, 2009.

¹⁸ Clausewitz, pp. 14-15, 33-34.

¹⁹ Keeley, Lawrence H.: *War Before Civilization, The Myth of the Peaceful Savage*, Oxford University Press, 1996, pp. 3-8; Eibl-Eibesfeldt, Irenaus: *The Biology of Peace and War: Men, Animals and Aggression*, Viking, 1979.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2017. X. évfolyam 2. szám

egyedek irányába mutat. Más ösztönökhöz hasonlóan az erőszak szerepe nem más, mint az egyedek és a fajok fennmaradásának biztosítása. Az erőszak egy adott élőhelyen megtalálható faj egyedeinek sűrűségét szabályozza, ezáltal megelőzi az élőhelyek táplálékforrásainak kimerülését. Lorenz szerint az erőszak területiséghez kötött és a fajon belüli egyedsűrűséget optimalizálja, ami nemcsak az egyed, de a faj fennmaradása szempontjából is hasznos. Az erőszaknak fontos szerep jut még a szexuális kiválasztódás, a saját génállomány továbbadásának biztosításában is. Paradox módon szerinte az erőszak korlátozza az egyedek közötti harcot, mivel a véletlen és sajnálatos eseményeket nem számítva, nem célja az ugyanazon fajhoz tartozó egyedek életének kioltása. Az erőszak más ösztönökkel együtt felpuhulva ártalmatlan rituálékban végződik, esetenként még erősítheti is az egyedek közötti kapcsolatot.²⁰ Ezt az illúziót a későbbi kutatások lerombolták. A fajon belüli erőszak és annak eredményeként bekövetkező halál sok faj esetében nagyon is a mindennapok részét képezi. Az is nyilvánvalóvá vált, hogy az állatvilágban tapasztalható fajon belüli erőszak bőven meghaladja az emberek világában tapasztalható erőszak mértékét. A fajon belüli erőszak intenzitását befolyásolja az élőhely nagysága, a rendelkezésre álló táplálékforrás mennyisége és a párzásra képes nőtények száma. A fajon belüli erőszak tehát nem feltétlenül területhez, hanem egyedhez kötött, amiben a saját gének átadásának igénye központi szerepet játszik. Az erőszak mértékét folyamatosan korlátozza, hogy mind a fajon belüli, mind a fajok közötti harc során a részvevők szeretnék elkerülni a komolyabb sérüléseket és sebesüléseket. Egy sérülés, vagy sebesülés miatt legyengült állat táplálékhoz való jutása korlátozott és könnyen annak pusztulását vonhatja maga után. Az állatvilág szereplői részéről az erőszak, a kockázatmentes ölés ezért sokkal inkább a gyengébb, vagy védtelenebb egyedek irányába hat. Megfigyelések bizonyítják, hogy a fajon belüli gyilkosságok jelentős számban a mások által nemzett és komoly ellenállást tanúsítani nem tudó kölykök ellen irányul. A biológia evolúcióban megfigyelhető fajon belüli erőszakból fakadó ölés ezért alapvetően aszimmetrikus és a sérülés, vagy sebesülés elkerülését szolgálja.²¹

EVOLÚCIÓ, BIOLÓGIA ÉS ANTROPOLÓGIA

Az evolúció nagy lépéseit tárgyaló könyvükben John Maynard Smith és Szathmáry Eörs a társadalmak kialakulását biológiai szempontból közelítette meg. Szerintük az emberi társadalom eredetének megértése szempontjából a fosszilis maradványok értelmezése mellett fontos az összehasonlító biológia eredményeinek a használata is.²² Az antropológia egy tudományterülete, a biológiai antropológia az összehasonlító biológiával való szoros kapcsolat miatt lehetővé teszi nemcsak az emberi társadalmak kialakulásának és fejlődésé-

²⁰ Lorenz, Konrad: *On Agression*, Routledge Classics, 2002, pp. 21-45, 54-81.

²¹ Gat, Azar: *War in Human Civilization*, Oxford University Press, 2006, pp. 3-10, 36-113, 114-132.

²² Smith, John Maynard / Szathmáry, Örs: *Az evolúció nagy lépései*, Scientia Kiadó, 1997, pp. 311, 332-335; Porkoláb Imre: A hadviselés adaptációja: harc az emberi elméért, *Hadtudományi Szemle*, VII. évfolyam 3. szám (2014), pp. 57-69.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2017. X. évfolyam 2. szám

nek, hanem az emberré válás folyamatának, azon belül is a fajon belüli erőszak jellegének a vizsgálatát. Biológiai, antropológiai és magatartástudományi ismeretek ötvözésével pedig közvetve lehetővé teszi a háború eredetének jobb megértését is.²³ Tekintettel arra, hogy a háború és a hadviselés az emberi társadalmak kialakulásának természetes velejárója, a biológiai evolúcióban megfigyelhető fajon belüli erőszak vizsgálata a hadtudományt is új tartalmi elemekkel gazdagíthatja.²⁴ Biológiai összevetésben az ember (*Homo sapiens*) az emberfélék (*Hominidae*) családjába tartozik. Rokonai a csimpánz (*Pan troglodytes*), a bonobó (*Pan paniscus*), a gorilla (*Gorilla gorilla*) és az orangután (*Pongo pygmaeus*). Az emberszabású majmok közül az ember legközelebbi rokona a csimpánz.²⁵ Az ember és a csimpánz közeli rokonságát három tudományos felfedezés is megerősíti. Ezek a felfedezések egy olyan korbba mutatnak vissza, amikor úgy nagyjából 5 millió évvel ezelőtt a két faj még közös ősből létezve nem különült el egymástól. Az első azok az 4,5 millió éves Etiópiában felfedezett emberi kőületek, amelyek egyértelműen bizonyítják egy két lábán járó, de csimpánzszerű fejű rendelkező emberi őst meglétét. A második azok a laboratóriumi vizsgálatok, amelyek egyértelművé teszik, hogy minden külső hasonlóság ellenére a csimpánzok genetikailag közelebb állnak hozzánk, mint a gorillákhoz. A harmadik pedig azok a terep- és laboratóriumi megfigyelések, amelyek egyértelművé teszik az ember és a csimpánz közötti viselkedésformákban, különösen a társadalmi berendezkedésben és a csoportok közötti erőszak területén meglévő párhuzamot.²⁶

A rendszertani közelséget tükröző hasonlóságok ellenére a csimpánzokról kialakított kép alapvetően torz, mivel ezeket az állatokat előszeretettel ábrázolják természetes bohócként, vidám kópéként, az ember jóindulatú karikatúrájaként. A csimpánzokkal kapcsolatos egyik legelterjedtebb nézet az, hogy ugyan elérték az emberré válás evolúciós küszöbét, de nem léptek át rajta. Kevesen tudják azonban, hogy a csimpánzok fegyelmezett katonák, szervezett harcosok és hidegvérű gyilkosok is egyben. Emellett csoportosan vadásznak és húst esznek.²⁷ Az emberfélék családjába tartozó, az emberrel mind genetikai, mind morfológiai szempontból sok hasonlóságot felmutató csimpánzok csoportjai között megfigyelhető erőszak és a primitív emberi közösségek közötti háború hasonlósága szembevetendő. Mindkét faj esetében megjelenik a meglepetésszerű támadás, a túlerő használata, a gyilkolásra való eltökéltség, a megfélemlítés és rémület keltése, valamint az ebben el-

²³ Little, Michael A. / Sussman, Robert W.: *History of Biological Anthropology*, in: Larsen, Clark S.: *A Companion to Biological Anthropology*, Wiley-Blackwell, 2010, pp. 13-38.

²⁴ Otterbein, Keith F.: *How War Began*, Texas A&M University Press, 2004; Boda József nb. vezérőrnagy / Boldizsár Gábor ezredes / Kovács László ezredes / Orosz Zoltán altábornagy / Padányi József dandártábornok / Resperger István ezredes / Szenes Zoltán ny. vezérezredes: Fókusz és együttműködés. A hadtudomány kutatási feladatai, *Honvédségi Szemle*, 144. évfolyam, 3. szám (2016), pp. 3-8; Porkoláb Imre: A hadviseléssel kapcsolatos elméletek és elvek változása napjaink konfliktusainak tükrében, *Honvédségi Szemle*, 142. évfolyam, 6. szám (2014), pp. 6-14.

²⁵ Wrangham, Richard / Peterson, Dale: *Demonic Males, Apes and the Origins of Human Violence*, Mariner Books, 1996, pp. 35-40.

²⁶ Wrangham / Peterson, p. 23.

²⁷ Ghiglieri, Michael: War Among the Chimps, *Discover*, November 1987, p. 68.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2017. X. évfolyam 2. szám

pusztuló egyedek populációhoz viszonyított esetenkénti nagy száma. Még akkor is, ha sem a csimpánz, sem az ember nem programozott közvetlenül a háborúra, mindkét faj esetében megfigyelhető az erőszakos magatartás és az abból fakadó cselekvés hasonlósága.²⁸

CSOPORTOK KÖZÖTTI ERŐSZAK

A hím csimpánzok viszonylag gyakran, nagyjából három-öt naponként háromfős vagy annál nagyobb csoportokat alkotva, járőr és megfigyelő tevékenységet hajtanak végre a területük határainál. A territoriális fajok zömével ellentétben azonban a csimpánzcsoportok területei között nincs éles határvonal, azok átfedik egymást és ezért a csimpánzok számára veszélyes területnek számítanak. Itt mozgásuk óvatossá és halkká válik, szaglásszák a növényzetet, valamint magas fákra mászva a másik csoporthoz tartozó ellenséges területet kémlelik. Amikor két nagyjából hasonló méretű csoport észleli egymást, felkészülnek erejük fitogtatására. Hangosan kiabálnak, színlelt rohamokat hajtanak végre, köveket hajtanak és botokat dobnak egymás irányába. Ezután mindkét fél visszavonul a saját, központi vagy biztonságos területe irányába. Amennyiben azonban egyedüli csimpánzzal találkoznak, vagy olyan nőstény hangját hallják, aki csecsemővel vagy két kicsivel van, üldözni kezdik és amint lehetőség nyílik rá, meg is támadják. Goodall beszámol olyan esetről, amikor hét hím támadott meg egy nőstényt. Megfigyelt olyan támadásokat is, ahol a támadók az áldozat kicsinyeit megölték, illetve közülük néhányat részlegesen vagy teljesen megettek.²⁹

Goodall személyesen győződhetett meg a csimpánzcsoportok közötti erőszak jellegéről és az azzal járó brutalitásról, amivel kapcsolatban a hadviselés (*warfare*) kifejezést használta. Az általa tanulmányozott csoport 1970-től két év alatt két különálló csoporttá vált. Lényegében a kutatási területen létrejött egy Kasakela és egy Kahama nevű csoport, különálló központi területekkel és a közöttük húzódó határterülettel. A kezdeti időszakban a két csoporthoz tartozó hímek közötti kapcsolat viszonylag agresszív volt, de harc nem volt közöttük megfigyelhető. Amikor a csoport tagjai találkoztak, fenyegetően léptek fel egymással szemben, hangoskodtak, de mindig visszavonultak. A viszonylag békés átmeneti időszakot követően azonban 1974-től a Kasakela csoporthoz tartozó hímek a Kahama egyének ellen brutális támadások sorozatát hajtották végre, amiből ötöt Goodall és társai megfigyeltek.³⁰ Goodall mellett más tudósok is felfigyeltek a csimpánzcsoportok mindennapjait átszövő erőszakra és annak következményeire. Toshida Nishida további tanzániai, Stella Brewer szenegáli, míg Christophe és Hedwig Boesch az elefántcsontparti csimpánzok megfigyelése során tapasztalt hasonlókat. A megfigyelések egyértelműen rögzítették

²⁸ LeBlanc, Steven A. / Register, Katherine E.: *Constant Battles, The Myth of the Peaceful, Noble Savage*, St. Martin's Press, 2003, p. 78; Jones, Dan: *Killer Instincts*, *Nature*, Volume 451 (31 January 2008), p. 514; Horváth L. Attila: *A terrorizmus csapdájában*, Zrínyi Kiadó, 2014. p. 28.

²⁹ Goodall, Jane: *In the Shadow of Man*, Houghton Mifflin, 1988, pp. 10-11.

³⁰ *Ibid.*, pp. 12-13.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2017. X. évfolyam 2. szám

két csimpánzcsoport teljes eltűnését, aminek okaként a kutatók a más csimpánzcsoporttal való konfliktust határozták meg.³¹

PRIMITÍV HÁBORÚ SAJÁTÓSÁGAI

Jane Goodall véleménye szerint a csimpánzok viselkedése nagymértékben hasonlíthat az elő- és ősemberekére. A csimpánzoknál tapasztalható egyszerű gondoskodás és erőszak kezdeti viselkedésmintái az évmilliók során váltak a modern embereknél megfigyelhető szerelemmé és gyűlöletté, könyörületességgé és kegyetlenséggé, társadalmi harmóniává és háborúvá. Erőszak a csimpánzok mindennapjaiban is megjelenik különböző csoportjaik között. Ez a jelleget tekintve elhúzódó (*alacsony intenzitás*), a módszert illetően brutális (*irregularitás*), míg dinamikájában nagymértékben hasonlít a primitív háborúkkal sok rokon vonást mutató bandaháborúkra (*aszimmetria*). Megjelenik benne a számbeli fölényre, vagy helyzeti előnyre való törekvés, a komoly megsebesülés veszélye, valamint az esetenkénti halál lehetősége is.³² A primitív háborúkkal kapcsolatban sokáig általánosan elfogadott volt, hogy a halálos áldozatok száma alacsony, az ilyen háborúban való részvétel nem különösebben veszélyes, jellegüket tekintve színvonal alattiak és gyávák, míg belső dinamikájuk a legjobb esetben is lagymatag. A primitív háborúk sajátosságai között szerepelt még az abban résztvevők alacsony szintű mozgósíthatósága, a részvétel teljesen önkéntes alapon való szerveződése, valamint a hosszabb hadjáratokat lehetetlenné tevő alacsony szintű logisztikai támogatottság. Nincsenek különböző szinteken szerveződő egységek, nincs szervezettzerű kiképzés, a vezetés-irányítás rendszere pedig elhanyagolt. A benne résztvevők katonai szempontból fegyelmetlenek, katonai értelemben vett morál pedig nem létezik. Ezekben a háborúban nem használnak csak harcra készített fegyvereket, és nem építenek különböző erődítményeket. Nincsenek hivatásos katonák és nincs jele a katonai specializálódásnak. Az alkalmazott harcászat nem hatékony és a harc megívásának nincsenek hagyományos értelemben vett elvei.³³

A valóság azonban az, hogy a napjaink alacsony intenzitású, irreguláris és aszimmetrikus fegyveres konfliktusaival számos hasonló vonást felvonultató és a csimpánzok csoportjai közötti erőszakkal is rokon jegyeket mutató primitív háborúk nagyon is komoly következménnyel járnak mind az egyén, mind a közösség életét illetően.³⁴ Hasonló megállapításra jutott Carl Schmitt *A partizán elmélete* című művében. Szerinte az ilyen háborúk együtt járnak a meglévő társadalmi struktúrák szétzúzásával, a háború és a béke, a katona és a civil, az ellenség és a bűnöző, a hőstett és a bűntett összemosásával. Tartalmaznak felforgató tevékenységet, pszichológiai hadviselést, de akár az ellenfél teljes megsemmisí-

³¹ Wrangham / Peterson, pp. 19-21.

³² Goodall, pp. 8-10.

³³ Harris, Marvin / Johnson, Orna: *Cultural Anthropology*, Pearson Education, 2003, pp. 164-165; Gardner, Robert / Heider, Karl G.: *Gardens of War, Life and Death in the New Guinea Stone Age*, Random House, 1968, pp. 135-144.

³⁴ Marsai, Viktor: Szudán – választások után, kettéválás előtt, *Nemzet és Biztonság*, IV. évfolyam, 2. szám, pp. 25-31.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2017. X. évfolyam 2. szám

tését eredményező terrort és ellenterrort is.³⁵ Ezek a konfliktusok jelentős áldozatokkal járnak, rendkívül véresek tudnak lenni és komoly eredmények elérését teszik lehetővé. Creveld szerint az ilyen konfliktusok közelítik meg leginkább az apokaliptikus, vagy abszolút háborút.³⁶

HASONLÓ DINAMIKAI ELEMEEK

A mai ember (*Homo sapiens*) nagyjából 150-230 ezer évvel ezelőtt alakult ki. Legközelebbi rokonunktól, a csimpánztól való elszakadás után az ember ősei nagyjából 2 millió évvel ezelőtt kezdtek el tartósan húst fogyasztani, agyuk nagyjából 1,8 millió évvel ezelőtt kezdett el megnövekedni, a tüzet pedig mintegy 1,5 millió évvel ezelőtt szelídítették meg. Az emberi nyelv kialakulása 150 ezer évvel ezelőttre tehető, a mezőgazdaság nagyjából 10 ezer évvel jelent meg, míg a lőport ezer, a belsőégésű motort száz éve találták fel.³⁷ A csimpánzok fajon belüli, csoportok közötti erőszakának vizsgálata lehetővé teszi, hogy a hadtudomány a háborúra és benne a hadviselésre ne csak néhány száz évet felölelő politikai jelenséggként (Clausewitz), ne néhány ezer évet felölelő kulturális jelenséggként (Keegan), ne néhány tízezer évet felölelő antropológiai jelenséggként (Ferguson/Otterbein), hanem százezer évet, esetleg évmilliókat felölelő biológiai jelenséggként tekintsen. A biológiai antropológia által lehetővé tett, kicsit homályos kép hasznosítható ismereteket ad a fajon belüli és a csoportok közötti erőszak, valamint a háború és a hadviselés tudományos összekapcsolására.³⁸ Az ember és a csimpánz között meglévő nagyfokú genetikai és morfológiai hasonlóság, a fajon belüli és a csoportok közötti erőszak megléte mindkét esetben az sugallja, hogy az emberi háborúk és benne a hadviselés sajátosságainak eredetére, az aszimmetriára való törekvés igényének kialakulására a biológiai evolúció évmillióinak tanulmányozása szolgálhat magyarázatokkal. Napoleon Chagnon *Yanomamo – Az éden utolsó napjai* című könyvében leírja az Amazonas mentén élő yanomamö indiánok közötti háborúskodás sajátosságait, amely számos elemében hasonlít a Goodall által megfigyelt két csimpánzcsoport, a Kasakela és a Kahama között évekig elhúzódó és egyik csoport eltűnésével végződő erőszakos cselekményekre. A nyilvánvaló különbségek mellett a hasonlóságok nagy száma egyértelmű. A csimpánzok a primitív emberi közösségekhez hasonlóan apai ági (patrilineáris) csoportokba szerveződnek, amelyben meghatározó a

³⁵ Schmitt, Carl: *The Theory of the Partisan, A Commentary/Remark on the Concept of the Political*, Duncker & Humblot, 1963; angol fordítás A. C. Goodson, Michigan State University, East Lansing, 2004, pp. 6-7, 10-55, Internet, letöltve 2014. 11. 20, elérhető: <http://obinfont.ro/docs/tpnt/tpntrex/cschnitt-theory-of-the-partisan.pdf>.

³⁶ Creveld, Martin van: *The Transformation of War, The Most Radical Interpretation of Armed Conflict since Clausewitz*, The Free Press, 1991., pp. 21-22; Trinquier, R.: *Modern Warfare, A French View of Counterinsurgency*, Praeger Security International, 2006.

³⁷ Wrangham / Peterson, pp. 43-62.

³⁸ Keegan, John: *A History of Warfare*, Pimlico, 1994; Ferguson, Brian R. / Whitehead, Neil L. (eds.): *War in the Tribal Zone: Expanding States and Indigenous Warfare*, School for Advanced Research Press, 2002; Ferguson, Brian R.: *Warfare, Culture, and Environment*, Academic Press, 1984; Wrangham / Peterson, pp. 43-46.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2017. X. évfolyam 2. szám

hímek közeli rokonsága. A csoportok nagysága mindkét faj esetében általában néhány tucattól néhány száz főig terjedhet. Csoportok közötti agresszióra mindkét esetben akkor kerül sor, amikor néhány hím egyed szándékosan behatol a szomszédos, más csoporthoz tartozó területre. A portyázók célja vagy egy másik csoporthoz tartozó magányos hím, egy nem ivarérett nőstény, vagy egy hímből és nőstényből álló pár felkutatása és meggyilkolása. A cél érdekében a portyázók kihasználják a terep és a növényzet adottságait és áldozatukhoz a lehető legközelebb lopakodnak. Az áldozatot brutálisan megtámadják, esetenként a helyszínen megölik, vagy halálosan megsebesítik. A támadás során feltépik a bőrt, kicsavarják a végtagokat, csontokat törnek, vért isznak, húst esznek és egyéb olyan boldogalmakat követnek el, amelyek a mai kor háborúi során háborús bűnöknek számítanak.³⁹

A számbeli, vagy helyzeti előnyre (aszimmetriára) való törekvés azt feltételezi, hogy az emberhez hasonlóan a csimpánzok is képesek a támadás előtt a kockázat felmérésére. A támadás jelentette meglepés eredményeként pedig a támadók megsebesülésének a kockázata viszonylag alacsony. Fontos megjegyezni, hogy a portyázó csoport figyelme inkább a felnőtt hímekekre és kevésbé az ivarérett nőstényekre irányul. A majdnem ivarérett nőstényeket a portyázók legtöbbször magukkal viszik és a saját csoportjuk tagjává teszik. A rajtaütések annyira a mindennapi élet részét képezik, hogy eredményeként a hím csimpánzok 30 százaléka az életét erőszakos halállal fejezi be. Úgy tűnik, hogy minél inkább hasonlítanak a primitív emberi közösségek gazdasági és környezeti életfeltételei a csimpánzokéhoz, annál inkább válik hasonlónak a csoportok közötti agresszió jellege. A szembenállás és az annak alapját képező erőszak clausewitzi értelemben is abszolút. Nincs szabályos ütközet, nincsenek csoportok közötti szövetségek, nincsen helye hőstetteknek, és nincs rituálé vagy szabály. Ami marad, az lényegében minden szempontból hitvány, aljas, ocsmány, nemtelen és galád.⁴⁰ Ez nagyon közel áll Hobbes *Leviatán, Az egyházi és világi állam anyaga, formája és hatalma* című könyvében az emberiség boldogsága és boldogtalansága természetes feltételeiről leírtakkal. Hobbes az emberi létet az ilyen háborúban magányosnak, szegénynek, veszélyesnek, kegyetlennek és rövidnek látta.⁴¹

³⁹ Chagnon, Napoleon A.: *Yanomamo - The Last Days Of Eden*, Mariner Books, 1992, pp. 182-241; Gardner / Heider, pp. 135-144; Wrangham / Peterson, pp. 63-70; Gabsis, Sohaib / Shaw, Scott: Crisis in the Central African Republic: Muslim Minorities and the Descent into Sectarian Conflict, *Prepared for the All-Parliamentary Group for the Prevention of Genocide and other Crimes against Humanity*, Internet, letöltve 2016. 09. 05, elérve: <http://www4.carleton.ca/cifp/app/serve.php/1497.pdf>.

⁴⁰ Bakos Csaba Attila: Korunk változó hadviselésének hadelméleti alapja, *Hadtudomány*, elektronikus lapszám (2014), p. 214; Wrangham / Peterson, pp. 71-82; Lásd *Violent chimpanzee attack*, Planet Earth, BBC Wildlife, Internet, elérve 2016. 09. 05, letölthető: <https://www.youtube.com/watch?v=a7XuXi3mqYM>.

⁴¹ Hobbes, Thomas: *Leviathan or the Matter, Forme, & Power of a Common-wealth Ecclesiasticall and Civill*, London, 1651, p. 78, Internet, letöltve 2016. 09. 08, elérhető: <http://socserv2.socsci.mcmaster.ca/econ/ugcm/3il3/hobbes/Leviathan.pdf>; Horváth L. Attila: *A terrorizmus csapdájában*, Zrínyi Kiadó, 2014. pp. 26-30.

TERÜLETISÉG ÉS ERŐFORRÁSOK

Az ölésre való eltökéltség, a portyára való izgatott gyülekezés, az ellenség lopva való megközelítése, az esélyek gyors felmérése, a rajtaütés során fennálló számbeli vagy helyzeti aszimmetriára való törekvés megfigyelhető nemcsak korábbi korok primitív háborúi, de a XXI. század fegyveres konfliktusai során is. Nem elhanyagolható az sem, hogy a meglepés a szövetségi összhaderőnemi és többnemzeti műveletek általános elvei között is szerepel. A Szövetségi Összhaderőnemi Doktrína szerint a meglepés a gyorsaságra, a titkosságra és a megtévesztésre épül. Amennyiben sikeres, a kifejtett erőfeszítésnél aránytalanul nagyobb (aszimmetrikus) eredményt hoz. Megfigyelhető a doktrína további, hadműveletek megvívására vonatkozó elveinek az alkalmazása a csimpánzcsoportok közötti agresszióban, úgymint az erő kifejtés egysége, a célkitűzések meghatározása, a szándék egysége, az erők összpontosítása, az erő gazdaságos alkalmazása, a rugalmasság, a kezdeményezés, a morál fenntartása, a biztonságra való törekvés, valamint az egyszerűség.⁴² A fajon belüli erőszak Lorenz szerint egy adott faj egyedei területi eloszlásának optimalizálását, illetve a saját gének átadását segíti elő. Az idők folyamán a csimpánzok portyázására és a csoportjaik között tapasztalható erőszakra alapvetően három magyarázat született. Az első szerint a portyázás feladata a csoport egyedei biztonságának növelése, a második szerint új nőtények felkutatása, a harmadik szerint a táplálékhoz való jutás esélyének növelése.⁴³

Élőhelyi megfigyelések eredményei a csimpánzcsoportok közötti erőszakot még inkább hasonlóná teszik az emberi háborúval. Mitani és társai tíz éven keresztül figyeltek meg csimpánzokat az ugandai Kibale Nemzeti Parkban. A megfigyelés tíz éve alatt (1999-2008) az Ngogo csimpánzcsoport összesen 21, szomszédos csoporthoz tartozó egyedét ölt, vagy sebesített meg halálosan. Az áldozatokra mindig ugyanabban a régióban bukkantak rá és feltételezik, hogy egyazon csoporthoz tartoztak. A megfigyelés eredményeként a kutatócsoport arra a következtetésre jutott, hogy a csimpánzcsoportok közötti erőszak és az Ngogo csoport élőhelyének területi növekedése között oksági kapcsolat áll fenn. A vizsgált időszak alatt a csimpánzcsoport által ellenőrzött terület a kezdeti 28,76 km²-ről 35,16 km²-re nőtt, ami 22,3%-os növekedést jelent. Tekintettel arra, hogy az utolsó évben végzett megfigyelések során nem láttak más csoporthoz tartozó egyedeket az elfoglalt területen, az Ngogo csimpánzok a szomszédos csimpánzcsoport kárára növelték élőhelyüket. A megfigyelésből levont következtetés összhangban van a biológiai evolúcióban meglévő erőforrás beszerzési hipotézissel. Az élőhely területének növelése maga után vonja a csoporthoz tartozó egyedek táplálékforrásokhoz jutási esélyének bővülését és a nőtények szaporodási képességének növekedését.⁴⁴ A területi növekedés a következő egyszerű logikai lánc

⁴² AJP-01(D) Allied Joint Doctrine, pp. 1-6 – 1-8.

⁴³ Mitani, John C. / Watts, David P.: Correlates of territorial boundary patrol behaviour in wild chimpanzees, *Animal Behaviour*, 70. évfolyam, 5. szám (2005), pp. 1079-1086.

⁴⁴ Mitani, John C. / Watts, David P. / Amstler, Sylvia J.: Lethal intergroup aggression leads to territorial expansion in wild chimpanzees, *Correspondences, Current Biology*, 20. évfolyam, 12. szám (2010), pp. R507-508.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2017. X. évfolyam 2. szám

felállítását teszi lehetővé: minél nagyobb a terület, annál több gyümölcsfát ellenőriznek a hímek; minél több gyümölcsfát ellenőriznek a hímek, annál többet tudnak a nőstények enni; minél többet tudnak a nőstények enni, annál több utódot hoznak világra; minél több utódot hoznak világra, annál nagyobb lesz a csoport; minél nagyobb a csoport, annál erősebb; minél erősebb, annál nagyobb az esélye a túlélésre.

Az igazsághoz hozzátartozik, hogy nem mindenki ért egyet a csimpánzcsoportok közötti agresszió és az emberi háborúk közötti kapcsolatot illetően. Annak ellenére, hogy Goodall óta a csimpánzok viselkedésének megfigyelése és annak dokumentálása ugrás-szerűen megnőtt, a csoportok közötti erőszak következtében elpusztult állatok száma viszonylag alacsony. Az eddig megfigyelt 31 eset szenvedő alanya pedig 17 esetben nem kifejlett egyed volt. A kilenc afrikai helyszínen megfigyeléssel eltöltött 215 év pedig azt jelenti, hogy egy kutatónak nagyjából hét évente van esélye csoportok közötti, fajon belüli erőszak megfigyelésére. Fontos emellett kiemelni, hogy az emberrel szintén hasonló rokonságban álló és a csimpánzokkal ellentétben alapvetően békés természetű bonobokat nem vizsgálták ilyen behatóan. Sokan ezért úgy vélik, hogy az emberi háborúk kialakulását inkább lehet kötni életmódban bekövetkezett változásokhoz, semmint a biológiai evolúcióba ágyazott fajon belüli, csoportok közötti erőszakhoz. A csimpánzcsoportok közötti erőszak elmélete ezért erősen spekulatív és nem teljesen bizonyított, mivel nem támasztják alá sem kövületi, sem régészeti bizonyítékok.⁴⁵

ÖSSZEFOGLALÁS

A háború és a biológiai evolúció hasonlósága egyértelmű, mivel mindkét esetben összetett, folyamatosan változó, nyitott nagyrendszerekről van szó. A Sevillai Nyilatkozat, a szerzők nemes szándéka ellenére alapvetően politikai és nem tudományos. Nem veszi figyelembe a tudomány folyamatosan változó jellegét, mivel egy adott időpontig (1986) meglévő tudást próbál egyetemes érvényűvé tenni. Az összehasonlító biológia és a biológiai antropológia eredményei nem a háborút és erőszakot igazolják, hanem megfigyelt jelenségeket magyaráznak meg és elméleti összefüggéseket tárnak fel. A nyilatkozat állításaival kapcsolatban azonban számos pontosítás szükséges. Az emberiség háború megvívására vonatkozó hajlamához szükséges erőszak valószínűleg jelen volt állati őseiben és egyértelműen jelen van a vele rendszertani szempontból nagyon közeli csimpánzokban. A háború vagy egyéb erőszakos tevékenység genetikailag programozott, de nemcsak genetikai tényezőktől függ, amire jó példa az emberrel szintén közeli rokonságban álló, de alapvetően békés természetű bonobók. Az emberré válás során a kiválasztódásban szerepet játszott az erőszakos viselkedés, még ha az nem is volt mindig meghatározó. Az embereknek nincs feltétlenül erőszakos agya, de az emberi agy egyértelműen képes erőszakos tevékenység koordiná-

⁴⁵ Stempel, Jim: *The Nature of War: Origins and Evolution of Violent Conflict*, McFarland, 2012, pp. 11-22; Horváth Attila: *Terrorizmus és térjellemzők a létfontosságú rendszerelemek védelmében*. In.: Horváth Attila (szerk.): *Fejezetek a létfontosságú közlekedési rendszerelemek védelmének aktuális kérdéseiről*, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, 2014. pp. 7-26.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2017. X. évfolyam 2. szám

lására. A háború oka lehet ösztöni és sajnos visszavezethető egyedüli okokra is, amire jó példa a Ngogo csimpánzok területi növekedéssel járó erőszakos tevékenysége.

A háború és benne a hadviselés biológiai evolúcióval való összevetése egyértelművé teszi, hogy az emberi léthez hasonlóan az emberré válás évmilliókat felölelő folyamata sem erőszakmentes. Ennek ellenére fontos megjegyezni, hogy a biológiai antropológia által megfigyelhetővé vált elemek és minták legalább annyira mutatnak a háború kialakulásának irányába, mint ellene. A csimpánzok csoportjai között megfigyelhető erőszak és a primitív háborúk közötti hasonlóság nem kisebb és nem nagyobb, mint a primitív háborúk és a modern háborúk között meglévő egyezés. A fajon belüli erőszak magában hordozza a háború és a hadviselés kialakulását, amelyben az aszimmetriára való törekvésnek kiemelt szerep jut. Minél inkább visszamegyünk az időben, annál inkább meghatározóvá válik a háború és a csoportok közötti erőszak abszolút jellege. Átszövi a benne részvevők mindennapjait, az erőszakos halál lehetőségét mindenki számára valóssággá teszi, egyéni és csoportos kapcsolatokat zúz szét, valamint kevés teret enged a hősiességnek. Evolúciós összevetésben, a clausewitzi hármasszögletű kölcsönhatáshoz hasonlóan a háborút és az erőszakot semmi nem korlátozza. A cikk alapját képező kutatás bebizonyította, hogy a nemzetközi kutatások főirányába illeszkedve lehetséges a hadtudomány, az antropológia és az evolúcióból eredő eredményeinek ötvözésével az interoperabilitás, valamint az összhaderőnemi jelleg erősítése szempontjából meghatározó aszimmetriát értelmezni és új tartalommal megtölteni. Ezáltal lehetővé válik a hadműveletek megtervezésére, megszervezésére és végrehajtására vonatkozó nemzetközi elméletek jobb megismerése, valamint az elméleteken belüli meghatározó szempontok hazai adaptálása.

IRODALOMJEGYZÉK

1. *AJP-01(D) Allied Joint Doctrine*, December 2010.
2. *AJP-3.2 Allied Joint Doctrine for Land Operations*, October 2009.
3. *AJP-3.4.4 Allied Joint Doctrine for Counterinsurgency (COIN)*, February 2011.
4. Bakos Csaba Attila: Korunk változó hadviselésének hadelméleti alapja, *Hadtudomány*, elektronikus lapszám (2014), pp. 210-218.
5. Boda József nb. vezérőrnagy / Boldizsár Gábor ezredes / Kovács László ezredes / Orosz Zoltán altábornagy / Padányi József dandártábornok / Resperger István ezredes / Szenes Zoltán ny. vezérezredes: Fókusz és együttműködés. A hadtudomány kutatási feladatai, *Honvédségi Szemle*, 144. évfolyam, 3. szám (2016), pp. 3-19.
6. Boyd, John: *Patterns of Conflict*, December 1986, Internet, letöltve 2014. 09. 15, elérhető www.d-n-i.net/boyd/pdf/poc.pdf, p. 11.
7. Chagnon, Napoleon A.: *Yanomamo - The Last Days Of Eden*, Mariner Books, 1992.
8. Clausewitz, Károly: *A háborúról*, Göttinger kiadó, Veszprém, 1999 (a könyv az 1917-es második magyar nyelvű kiadás reprintje).
9. Combee, Jerry / Plax, Martin: *Rousseau's Noble Savage and European Self-Consciousness*, *Modern Age*, Spring 1973, pp. 173-182.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2017. X. évfolyam 2. szám

10. Cott, Hugh B.: *Adaptive Coloration in Animals*, Methuen & Co. Ltd., 1957.
11. Creveld, Martin van: *The Transformation of War, The Most Radical Interpretation of Armed Conflict since Clausewitz*, The Free Press, 1991.
12. Darwin, Charles: *A Fajok eredete, Természetes kiválasztás útján*, Neumann Kht., 2004, Internet, letöltve 2016. 08. 25, elérhető <http://mek.oszk.hu/05000/05011/05011.pdf>.
13. Eibl-Eibesfeldt, Irenaus: *The Biology of Peace and War: Men, Animals and Aggression*, Viking, 1979.
14. Fekete Csanád: Információ és hadviselés, háború a kognitív hadszíntéren I., *Szakmai Szemle*, 11. évfolyam, 3. szám (2016), pp. 24-42.
15. Ferguson, Brian R. / Whitehead, Neil L. (eds.): *War in the Tribal Zone: Expanding States and Indigenous Warfare*, School for Advanced Research Press, 2002.
16. Ferguson, Brian R.: *Warfare, Culture, and Environment*, Academic Press, 1984.
17. Gabsis, Sohaib / Shaw, Scott: *Crisis in the Central African Republic: Muslim Minorities and the Descent into Sectarian Conflict, Prepared for the All-Parliamentary Group for the Prevention of Genocide and other Crimes against Humanity*, Internet, letöltve 2016. 09. 05, elérve: <http://www4.carleton.ca/cifp/app/serve.php/1497.pdf>.
18. Gardner, Robert / Heider, Karl G.: *Gardens of War, Life and Death in the New Guinea Stone Age*, Random House, 1968.
19. Gat, Azar: *War in Human Civilization*, Oxford University Press, 2006.
20. Ghiglieri, Michael: War Among the Chimps, *Discover*, November 1987, p. 68.
21. Goodall, Jane: *In the Shadow of Man*, Houghton Mifflin, 1988.
22. Gyrus: *War & the Noble Savage Being A Critical Inquiry into Recent Accounts of Violence amongst Uncivilized Peoples*, Dreamflesh Press, 2010.
23. Harris, Marvin / Johnson, Orna: *Cultural Anthropology*, Pearson Education, 2003.
24. Hobbes, Thomas: *Leviathan or the Matter, Forme, & Power of a Common-wealth Ecclesiasticall and Civill*, London, 1651, Internet, letöltve 2016. 09. 08, elérhető: <http://socserv2.socsci.mcmaster.ca/econ/ugcm/3ll3/hobbes/Leviathan.pdf>.
25. Horváth Attila: *Az ellátási lánc, mint kritikus infrastruktúra (létfonosságú rendszerelem)* In.: Csengeri János / Krajnc Zoltán (szerk.): *Humán védelem – békeműveleti veszélyhelyzet kezelési eljárások fejlesztése*, Tanulmánygyűjtemény I., e-book, Nemzeti Közzolgálati Egyetem HHK, Budapest, 2016. pp. 550-614.
26. Horváth L. Attila: *A terrorizmus csapdájában*, Zrínyi Kiadó, 2014.
27. Horváth Attila: *Terrorizmus és térjellemzők a létfonosságú rendszerelemek védelmében*, In.: Horváth Attila (szerk.): *Fejezetek a létfonosságú közlekedési rendszerelemek védelmének aktuális kérdéseiről*, Nemzeti Közzolgálati Egyetem, 2014. pp. 7-26.
28. Horváth Tibor: *Az ISAF Északi Régióális Parancsnokság felépítése, törzse és működése*, In: Boldizsár Gábor / Wagner Péter (szerk.): *A Magyar Honvédség befejezett szárazföldi műveletei Afganisztánban*, Nemzeti Közzolgálati Egyetem HHK, 2014, pp. 67-73.
29. Jobbágy Zoltán: *A háború antropológiája: primitív hadviselés, gerilla hadviselés és a szövetséges összhaderőnemi műveletek sikere*, *Hadtudomány*, 25. évfolyam, 3-4. szám, (2015), pp. 67-78.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2017. X. évfolyam 2. szám

30. Jobbágy Zoltán: Clausewitz és a felkelők: a háború csodálatos háromsága és a felfegyverzett nép ereje, *Honvédségi Szemle*, 67. évfolyam, 3. szám (2013), pp. 28-31.
31. Jobbágy, Zoltan: *From Effects-based Operations to Effects-based Force: On Causality, Complex Adaptive System, and the Biology of War*, Ph. D. értekezés, Leiden, 2009.
32. Johnson, Dominic: *Evolutionary Models of Irregular Warfare*, The University of Edinburgh, Final Report (AFRL-AFOSR-UK-TR-2013-0001), March 2013.
33. Jones, Dan: Killer Instincts, *Nature*, 451. szám (31 January 2008), p. 514.
34. Keegan, John: *A History of Warfare*, Pimlico, 1994.
35. Keeley, Lawrence H.: *War Before Civilization, The Myth of the Peaceful Savage*, Oxford University Press, 1996.
36. Lawrence, T. E.: *Seven Pillars of Wisdom*, Wordsworth Classic of World Literature, 1997.
37. LeBlanc, Steven A. / Register, Katherine E.: *Constant Battles, The Myth of the Peaceful, Noble Savage*, St. Martin's Press, 2003.
38. Little, Michael A. / Sussman, Robert W.: *History of Biological Anthropology*, in: Larsen, Clark S.: *A Companion to Biological Anthropology*, Wiley-Blackwell, 2010.
39. Lorenz, Konrad: *On Aggression*, Routledge Classics, 2002.
40. Marsai, Viktor: Szudán – választások után, kettéválás előtt, *Nemzet és Biztonság*, IV. évfolyam, 2. szám, pp. 25-31.
41. Mitani, John C. / Watts, David P. / Amsler, Sylvia J.: Lethal intergroup aggression leads to territorial expansion in wild chimpanzees, *Correspondences, Current Biology*, 20. évfolyam, 12. szám (2010), pp. R507-508.
42. Mitani, John C. / Watts, David P.: Correlates of territorial boundary patrol behaviour in wild chimpanzees, *Animal Behaviour*, 70. évfolyam, 5. szám (2005), pp. 1079-1086.
43. Nicolai, Georg Friedrich: *Die Biologie des Krieges, Betrachtungen eines deutschen Naturforschers*, Orell Füssli, 1917. Interneten angol fordításban (*The Biology War*) elérhető: <https://ia801406.us.archive.org/14/items/biologyofwar00nicouoft/biologyofwar00nicouoft.pdf> Otterbein, Keith F.: *How War Began*, Texas A&M University Press, 2004.
44. Otterbein, Keith F.: *The Anthropology of War*, Waveland Press, 2009.
45. Porkoláb Imre: A hadviselés adaptációja: harc az emberi elméért, *Hadtudományi Szemle*, VII. évfolyam 3. szám (2014), pp. 57-69.
46. Porkoláb Imre: A hadviseléssel kapcsolatos elméletek és elvek változása napjaink konfliktusainak tükrében, *Honvédségi Szemle*, 142. évfolyam, 6. szám (2014), pp. 6-14.
47. Sagarin, Rafe: *Learning From the Octopus: How Secrets from Nature Can Help Us Fight Terrorist Attacks, Natural Disasters, and Disease*, Basic Books, 2012.
48. Sagarin, Raphael D. / Taylor Terence (eds.): *Natural Security: A Darwinian Approach to a Dangerous World*, University of California Press, 2008.
49. Schmitt, Carl: *The Theory of the Partisan, A Commentary/Remark on the Concept of the Political*, Duncker & Humblot, 1963; angol fordítás A. C. Goodson, Michigan State University, East Lansing, 2004, pp. 6-7, 10-55, Internet, letöltve 2014. 11. 20, elérhető: <http://obinfonet.ro/docs/tpnt/tpntrex/cschmitt-theory-of-the-partisan.pdf>.
50. Smith, John Maynard / Szathmáry, Örs: *Az evolúció nagy lépései*, Scientia Kiadó, 1997.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2017. X. évfolyam 2. szám

51. Stempel, Jim: *The Nature of War: Origins and Evolution of Violent Conflict*, McFarland, 2012.
52. Sztankai Krisztián: A kulturális antropológia alkalmazása az ISAF misszióban, *Honvédségi Szemle*, 140. évfolyam, 2. szám (2012), pp. 36-38
53. Trinquier, R.: *Modern Warfare, A French View of Counterinsurgency*, Praeger Security International, 2006.
54. Ujházy László: Az EUFOR ALTHEA-művelet parancsnoki struktúrája. *Hadtudomány*, 2014/1–2. szám, pp. 65-72.
55. UNESCO: *The Seville Statement*, Internet, elérve 2016. 02. 29, letöltve <http://www.unesco.org/cpp/uk/declarations/seville.pdf>.
56. *Violent chimpanzee attack*, Planet Earth, BBC Wildlife, Internet, elérve 2016. 09. 05, letölthető: <https://www.youtube.com/watch?v=a7XuXi3mqYM>.
57. Watts, Barry D.: *Clausewitzian Friction and Future War*, McNair Paper 68, National Defense University, 2004.
58. Wrangham, Richard / Peterson, Dale: *Demonic Males, Apes and the Origins of Human Violence*, Mariner Books, 1996.